

УДК [930+37] (477)

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (1920-ті рр.)

Альона Кожина

Одеський автомобільно-дорожній коледж
Одеського національного політехнічного університету
Україна, 65045, м. Одеса, вул. Тираспольська, 6
e-mail: alonakojina@gmail.com

Нагальна необхідність реформування освіти примушує замислитися про ті експерименти, які вже впроваджували або намагалися впровадити на території України у різні часи. Одним з дискусійних питань сучасності є питання про те, наскільки система освіти мусить бути регульована державою. Однозначної відповіді на це питання, на жаль, не існує. Саме ця проблема потребує для свого вирішення ретельного вивчення попереднього досвіду управління освітою. Тому актуальною є проблема державної політики щодо освіти на початку встановлення радянської влади (1920-ті рр.), оскільки цей період був добою експериментів у цій галузі.

До окремих питань освіти різних рівнів зверталися фахівці історичної та педагогічної галузей. Зокрема, до питань середньої освіти, спроб її реформування зверталися О. Сухомлинська [1], Г. Поліщук [2]. Певна увага цим питанням приділялася у контексті більш широкого погляду на українську освіту та її історію [3]. Звертала на себе увагу дослідників і вища освіта, зокрема такі її аспекти як становлення та спроби реформування [4], формування українського радянського студентства [5] тощо. Окрема увага приділялася управлінню освітою [6]. Загалом у різних аспектах висвітлювалося питання впливу радянської влади на освіту. Разом з тим варто з'ясувати і зворотній процес – як саме нова школа впливала на становлення нової влади. Це, звісно, не питання, яке можна вирішити у межах цієї роботи.

Метою даної статті є з'ясувати, які саме кроки робилися державою для виховання «нової людини», яка мала стати опорою «нової влади».

Після встановлення радянської влади розпочалися спроби створення абсолютно іншої освітньої системи всіх рівнів – вищої, середньої, початкової. Задля керівництва освітою та наукою було створено так званий Народний Комісаріат освіти, який повинен був здійснювати керівництво освітнім і науковим

життям «нового суспільства».

Зміни у системі освіти було декларовано у 1919 році. Нова влада визначила в якості основних засад освітньої політики загальнодоступність, абсолютну безкоштовність, а для шкільної освіти – обов'язковість для всіх. Започатковано цей процес було так званим «Декретом про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» від 23 січня 1918 р. У ньому, зокрема, зазначалося, що школа повинна бути відокремлена від церкви, викладання релігійних віровчень у всіх державних і суспільних, а також приватних навчальних закладах, де викладаються загальноосвітні дисципліни заборонено, а громадяни мають право навчатися релігії у «приватний спосіб» [7].

Українські уряди доби визвольних змагань доклали певних зусиль до реформування шкільної освіти, впровадження принципу загальнодоступності й українізації. Саме діяльність цих урядів заклала основи для радянської політики українізації.

Політика у галузі освіти за доби УСРР була передусім орієнтована на впровадження трудового виховання, оскільки вважала за нагальну необхідність підготовку фахівців для радянського будівництва, яке згодом найбільш яскраво виявилось у політиці індустріалізації.

Ще у 1919 році було прийнято «Положення про єдину трудову школу УСРР», відповідно до якого запроваджувалася трудова школа-комуна, яка повинна була навчати дітей, у тому числі, основам майбутньої професії. Одночасно існували інші середні навчальні заклади. Школа ставала двоступеневою: перший ступень охоплював дітей від 7 до 12 років; другий включав підлітків від 12 до 15. Проголошувалося спільне навчання хлопчиків і дівчаток, безкоштовність середньої освіти, її обов'язковість для всіх, відокремлення школи від церкви. Окремо від двоступеневої школи впроваджувалася професійно-технічна школа, до якої можна було вступати, закінчивши сім класів. Була спроба впровадження виборності вчителів, що було задекларовано

у постанові Наркомосвіти від 10 травня 1919 р. «Про вибори шкільних працівників». Суттєве значення мав також Декрет РНК УСРР «Про введення української мови в школах і радянських установах» (1920 р.), який передбачав викладання шкільних дисциплін українською мовою, впровадження українознавчих дисциплін [8].

В українській школі 1920-х рр. відбувався пошук нових методів навчання. Намагалися впровадити методи самостійної праці учнів – безпосереднього спостереження, лабораторних занять, екскурсій – все це повинно було призводити до поліпшення саме професійної складової освіти. В якості експерименту намагалися навіть впроваджувати такі методи як самостійне опрацювання програми самим учнем за допомогою лабораторних занять, де вчитель виконував лише роль консультанта. У цей період вперше були спроби застосування тестів як оцінки якості знань і скасування іспитів у традиційній формі. Тобто загальна ідея полягала у тому, що учень повинен був набувати нових знань за допомогою власного пошуку та власних відкриттів [9]. Разом з тим варто зазначити, що всі ці передові на той час методики були покликані виховати людину соціалістичного суспільства, так званого будівника комунізму – і саме це, а не всебічний розвиток учня, було кінцевою метою тогочасної середньої освіти.

Аналогічний підхід радянська влада декларувала і до вищої освіти. Тут також відбувалися нововведення у напрямку запровадження широких можливостей щодо отримання освіти тими верствами населення, які до цього часу на освіту сподіватися не могли. У 1918 році було прийнято декрет «Про правила прийому до вищих учбових закладів». Відповідно до цього документу, вищу освіту могли отримувати представники робітників і селян, вища освіта, так само, як і середня, ставала безкоштовною. Зазначалося, що освіту міг здобути кожен, кому виповнилося шістнадцять років; для цього не потрібні були навіть жодні документи, які б підтверджували попередній освітній рівень [10].

Серйозною проблемою для радянської влади стала інтеграція «старої професури» до нової освіти. У відповідь на цей виклик створюються нові управлінські структури – Відділ мобілізації наукових сил і Державна Вчена Рада, за допомогою яких влада намагалася контролювати професорів і викладачів вищих навчальних закладів [11].

Відчуваючи необхідність у власній легіти-

мації, нова влада приділяла велику увагу суспільним наукам. Останні були потрібні для створення позитивного іміджу радянської влади. У зв'язку з цим у 1919 році були створені факультети суспільних наук (ФСН), які включали історичне, економічне та юридичне відділення. На цих нових факультетах навчалися студенти, яких перевели з юридичних та історико-філологічних факультетів. Студенти на ці факультети приймалися відповідно до «класового підходу», більшість були за походженням робітниками та селянами; для вступу необхідна була також рекомендація (або відрядження) партійної організації.

Оскільки мета діяльності цих факультетів була передусім ідеологічна, тут впроваджувалися цілком нові на той час навчальні дисципліни – історичний матеріалізм, історія соціалізму, політична економія, викладання яких переважно закінчувалося державними іспитами. Крім лекцій, багато уваги стало приділятися семінарським заняттям і практиці.

Упродовж 1917-1921 рр. на території України, як зазначає В. Кузьменко, вся система освіти перебувала на стадії радикальної руйнації [12]. Разом з тим, Українська революція, незважаючи на несприятливі умови, дала поштовх українській вищій освіті. Протягом цього часу у Харкові було відкрито консерваторію, у Катеринославі – університет, в Одесі – політехнічний університет; розпочали роботу нові вищі навчальні заклади також у Києві, Кам'янець-Подільському, Полтаві, Житомирі. Нові кафедри були створені у Київському, Харківському й Одеському університетах, зокрема кафедра української мови, історії, літератури [13].

Після встановлення радянської влади в Україні розпочалися зміни у системі вищої освіти. У 1920 р. університети було замінено на інститути народної освіти (ІНО). ІНО створювались також замість деяких курсів, учительських інститутів, інших навчальних закладів. Крім ІНО запроваджувалися деякі галузеві інститути. Наприклад, в Одесі було запроваджено Інститут народного господарства.

Магістральним напрямком перетворень, які зазнала вища школа одразу після встановлення радянської влади, було перетворення їх на засіб виховання «нової людини», будівника комунізму. Політика українізації абсолютно не заважала головній меті. Саме тому вищих навчальних закладів стає дедалі більше, серед студентів починають переважати особи робітничого або селянського похо-

дження. Задля того, щоб забезпечити перевагу саме цих верств населення, створювалися так звані робітничі факультети, які діяли при деяких вищих навчальних закладах. Робітничі факультети забезпечували підготовку дорослих для вступу до ІНО.

З метою більшої «радянзації» вищої школи практикувалася, з одного боку, так звана мобілізація на навчання комуністів і комсомольців, з іншого – чистки серед студентів і викладачів від «чужих» елементів. Передбачалося, що ІНО будуть готувати переважно педагогів для закладів освіти. Зрозуміло, що нові педагоги повинні були бути вже людьми цілком «радянськими». З метою забезпечення цього була складена та рекомендована нова програма навчання. Упродовж трьох років студенти мусили вивчити педагогіку, політику радянської влади у галузі освіти, психологію, гігієну, статистику народної освіти тощо.

Більшість випускників ІНО йшли працювати до закладів освіти – шкіл, позашкільних закладів, дитячих будинків тощо. Окремими випускниками поповнювався «Інститут червоної професури», створений 1921 року. Завданням цього інституту було підготувати фахівців із суспільствознавчих дисциплін для вищої школи [14].

Починаючи з 1921 р. розпочинаються зміни й у структурі управління вищими навчальними закладами. Зокрема у «Положенні про вищі навчальні заклади РСФСР» від 2 вересня 1921 р. було відзначено необхідність скасування автономії ВНЗ, управління ставало централізованим. Всі без винятку вищі навчальні заклади підпорядковувалися Народному комісаріату освіти зі здійсненням виконавчої влади правлінням закладу. Крім правління впроваджувалися ради, які повинні були здійснювати загальне керівництво [15]. Аналогічно на території України була ліквідована автономія університетів, навчальні заклади були підпорядковані Наркомосу УСРР.

Наприкінці 1921 р. у багатьох навчальних закладах була впроваджена посада політкомісара, який повинен був стежити за ідеологічною правильністю викладачів і студентів.

На кожному факультеті керували рада та президія. Перша займалася змістом діяльності факультету, рада була представницьким органом. За наукову та методичну роботу відтепер відповідали так звані предметні (або контрольно-навчальні) комісії, до яких входили викладачі та студенти у рівній кількості [16]. Наприклад, в Одеському інституті народного господарства з 1922 р. до 1930 р. на кожному фа-

культеті були створені контрольно-навчальні комісії на чолі з секретарями, до яких наказом ректора (за рекомендацією політкомісара), включались студенти. Такі комісії контролювали дисципліну й академічну успішність.

Окрім того, існували спроби впровадження студентського самоврядування, яке так само було підпорядковане головній меті – створенню нової людини з радянським світоглядом. Органами такого самоврядування були, наприклад, семестрове бюро (обиралось на один семестр), інститутське бюро (обиралось представниками семестрових бюро). У подібних органах обов'язково брали участь також делеговані комуністи.

Таким чином, радянська влада робила певні кроки для виховання «нової людини», яка мала б вже винятково радянський світогляд. Саме для цього було скасовано зв'язок освіти з релігією (релігійна людина не могла б мати «радянський» світогляд). Загальна доступність і безкоштовність як середньої, так і вищої освіти, дала можливість отримати освіту тим верствам населення, які раніше не могли про неї навіть мріяти. Оскільки це відбулося завдяки радянській владі, ці люди були їй вдячні та ставали «вірними» комуністичній ідеології.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції / О. Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. Вип. 1 / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, Всеукр. асоц. істориків педагогіки; [голов. ред.: Ольга Сухомлинська; редкол.: Лариса Березівська й ін.]. – Умань: Жовтий О.О., 2014. – С. 4-24.
2. Поліщук Г.П. Методи навчання в українській школі (20-30-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук / Г.П. Поліщук. – Кіровоград, 2010. – 18 с.
3. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): навчальний посібник / О.В. Сухомлинська. – К.: Заповіт, 1996. – 302 с.; Волкова Н.П. Педагогіка. Навчальний посібник / Н.П. Волкова. – К.: Академвидав, 2007. – 615 с.; Шиліна Н.Є. Педагогіка: [навч. посіб. для студентів усіх спеціальностей] / Н.Є. Шиліна. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2011. – 188 с.; Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: [монографія] / Л.Д. Березівська. – К.: Богданова А.М., 2008. – 406 с.
4. Кузьменко М.М. Система освіти в УРСР у 1920-х рр.: історико-теоретичний аспект // УІЖ. – 2004. – № 5. – С. 66-80.
5. Лаврут О.О. Студентство Радянської України в 20-ті роки ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.О. Лаврут; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 19 с.
6. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України: В 2-х т. – Т. 1. (1917-1943 рр.) [Монографія] / І.Л. Лікарчук. – К.: Видавець Ешке О.М., 2002. – 328 с.
7. Декрет СНК РСФСР от 23. 01.1918 «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» / Свод законов РСФСР. – Т. 1. – М.: 1988. – С. 861.
8. Поліщук Г.П. Вказ. пр. – С. 9.
9. Там само. – С. 10.
10. О правилах приема в высшие учебные заведения РСФСР. Декрет СНК РСФСР от 2 августа 1918 г. // Народное образование в СССР. Сборник документов 1917-1973 гг. – М.: «Педагогика», 1974. – С. 403.
11. Иванова Л.В. Формирование советской научной интеллигенции (1917-1927). – М.: Наука, 1980. – С. 35-37.

12. Кузьменко М.М. Система освіти в УРСР у 1920-х рр. – С. 67.
 13. Колпакова О.В. Національна вища школа в Україні (1917-1921 рр.) // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – Вип. 2. – К, 1996. – С. 45-63.
 14. Кузьменко М.М. Архівні матеріали ЦДАГО України та ЦДАВО України з проблеми діяльності Інституту червоної професури у 20-30-ті рр. ХХ ст. // Історія. – 2005. – № 1 (67), січень-

лютий.

15. Декрет Совета Народных Комиссаров № 486 от 2 сентября 1921 г. «О высших учебных заведениях РСФСР (Положение)» [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://letopis.msu.ru/documents/2762>

16. Чанбарисов Ш.Х. Формирование советской университетской системы. – М.: «Высшая школа», 1988. – С. 119-120.

Кожина Альона Освітня політика радянської влади (1920-ті рр.)

Статтю присвячено формуванню «нової людини» засобами середньої та вищої освіти. Задля цього була введена безкоштовність та загальна доступність освіти. Впровадження нових методик у школі та показової системи студентського самоврядування загалом було підпорядковано тій самій головній меті.

Ключові слова: освіта, радянська, школа, управління, централізація

Кожина Алена Политика советской власти в области образования (1920-е гг.)

Статья посвящена формированию «нового человека» средствами среднего и высшего образования. Для этого вводится бесплатность и общедоступность образования. Внедрение новых методик в школе и показательной системы студенческого самоуправления в целом было подчинено той же главной цели.

Ключевые слова: образование, советская, школа, управление, централизация

Kozhyna Alona Educational Policy of Soviet Power (1920-ies)

The article is devoted Soviet state policy in forming the «new man» by means of Secondary and Higher education in 1920s.

One of the controversial issues of our time is the mean of the State's role in the education system. But today we haven't the single answer to this question. This problem needs to solved careful study of previous experience in management education. Therefore, the actual problem is the State policy on education in the early days of the Soviet regime (1920-ies), because this period was a time of experimentation in this area.

Among the major innovations: free of charge and total access to education, breaking the link with religion education, paying much attention to labor training and the learning environment. In Ukrainian schools there were many new techniques in higher education to inclusive – system's indicative of the student government. But even all sufficiently advanced for the time learning tools and educational practices were subject to the same primary objective – the education of the «new man» completely loyal to the Soviet regime.

Keywords: education, Soviet, school, management, centralization

Рецензенти:

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 20.11.2016 р.